

References:

1. Süinşäliev H. *Qazaq ädebiatınıñ tarıhu*. – Almaty: Sanat, 1997-928 b.-kitap
2. Qūnanbaev A. *Şyğarmalarynyñ eki tomdyq jınaǵy*. – Almaty: Jazuşy, 2 tom, 1986-200 b.
3. Ğabitov T., Qūlsarieva A., Ąlmjanova A. *Mädeni-filosofialyq ensiklopedia*. – Almaty: Rapitet 2007-336 b.-kitap
4. Bekjanov Ö. *Qazaq ädebiati gazetı. №16, 8 tamyz, 2006 -gazet*
5. *Abai qara sözderi men poemalary*. – Almaty: El 1992 -272 b.-kitap
6. *Qasymjanov A. Ąl-Farabi*. – Almaty: Qazaq 1994-115 b.-kitap
7. *Maşanov A. Ąl-Farabi jäne Abai*. – Almaty: Örken 1994-192 b.-kitap

МРНТИ 17.82.82

<https://doi.org/10.51889/2020-2.1728-7804.60>

*Koşekova A.*¹

¹ *Қазақ Ұлттық қыздар педагогикалық университеті,
Алматы, Қазақстан*

АТ – ЕР ҚАНАТЫ

Аңдатпа

Көшпелі өмірдің көсемі болған халқымыз қашанда төрт түлік мал ішінде жылқыны төресі етіп, ерекше бағалаған. Оны халықтық салт-дәстүріміздің, дүниетанымымыздың тамаша көрінісі ретінде балап, адам тәрбиесінде де алар орнын көрсетіп, өзіне тән ерекшеліктерін айқындай білген. Мақалада әлем халықтары туындыларында наным-сенімдеріне сай екі әлемді байланыстырған образы, болмысындағы қасиеті, адамдар өмірінде алған орны жөнінде айтылған. Сонымен бірге, ертегілік сюжетке құрылған қазақ батырлық жырлары үлгілерінде де және батырлық эпостарында да бейнесі дараланып, жиі орын алатын сарындар туралы да мәліметтер келтірілген. Дала төсін күңіреніп шауып, елін қорғаған қаһармандардың мақсатқа жетер жолдағы сенімді серігіне айналған сәйгүліктердің тамаша тұлғасы, қиын қыстау кезеңдегі батырдың ауыртпалығымен ортақтаса білуі, оған халық құрметімен ықыласы бейнелі байламдар арқылы жеткізілген.

Түйін сөздер: ат, эпикалық сарын, батырлық жыр, мифология, қанатты ат, тұлпар бейнесі

*Koşekova A.*¹

¹ *Kazakh National Women's Pedagogical University,
Almaty, Kazakhstan*

HORSE - SADDLE WING

Abstract

Our nomadic way of life has always considered and appreciated a horse among four herds. He accepted this as an excellent reflection of national traditions and worldview, showing his role in educating a person and revealing his specifics. The article describes in the works of the peoples of the world the image, the quality of their being, a place in the life of people connecting the two worlds in accordance with their beliefs. In addition, in the examples of Kazakh heroic poems and heroic epics, the plot of the fairy tale is presented, as well as details of motifs that are often found. The warrior hero, who defeated the steppe in the region and defended his country, became a reliable Togolese companion, able to share the hero's burden in difficult times, transmitted through the symbolic respect and sympathy of the people.

Keywords: horse, epic motive, heroic song, mythology, winged horse, image of a horse

*Koşekova A.*¹

¹Казакский Национальный Женский педагогический университет,
Алматы, Казакстан

КОНЬ - КРЫЛО СЕДЛА

Аннотация

Наш кочевой образ жизни всегда считал и ценил лошадь среди четырех стад. Он принял это как прекрасное отражение национальных традиций и мировоззрения, показывая свою роль в воспитании человека и раскрывая его специфику. В статье описываются в трудах народов мира образ, качество их бытия, место в жизни людей, связывающих два мира в соответствии с их убеждениями. Кроме того, в примерах казахских героических поэм и героических эпосов представлен сюжет сказки, а также подробности мотивов, которые часто встречаются. Герой воинов, разгромивший степь в регионе и защитивший свою страну, стал надежным спутником тоголезцев, способным разделить бремя героя в трудные времена, передаваемые посредством символического уважения и сочувствия народа.

Ключевые слова: конь, эпический мотив, героическая дастан, мифология, крылатый конь, образ коня

Кіріспе.Қазақта «Ат – ер қанаты» деген мақал бар екені белгілі. Осы бір жалғыз сөйлемге дана халқымыз сан ғасырлар бойғы тарихи, өмірлік тәжірибесі нәтижесінде жасаған философиялық қорытындысын сыйғыза білген.

Жылқы малын қастерлеу, дәріптей әсірелеу – әлемдегі барлық халықтардың фольклорына, жалпы сөз өнеріне тән құбылыс. Бұлай болуына жылқының адам баласының өмірінде теңдесі жоқ күш көлік, шаруашылық құралы, азық-түліктік, шикізаттық та маңызы зор хайуанат ретінде жер бетіндегі жануарлардың барлығынан жоғары тұратындығы баршаға аян.

Әдістеме.Жылқының осындай қасиеті әлем халықтарында жылқы культін өмірге әкелді. Ал одан бергі дәуірлерде жылқы әр түрлі әлемдерді, яғни, құдайлар мекендейтін жоғарғы әлем мен жер бетін немесе жер беті мен өлілер патшалығы болып табылатын жер астын байланыстырушы ретінде бейнеленді.

Нәтижелері.В.Я.Пропттың «Исторические корни волшебной сказки» атты еңбегінде үш сатылы әлемнің әр алуан сатыларын байланыстырушы хайуанат қызметін әуелі бүркіт, самұрық тәрізді құстар атқарса, кейін бұл міндет тұлпарларға жүктелгені, о дүние мен тірі адамдар әлемін байланыстырушының бірі жылан немесе айдаһар болып табылатыны нақты дереккөздерімен жан-жақты дәлелденген.

Аттың екі әлем арасын байланыстыратын қасиеті түркі-моңғол халықтарының фольклорында, әсіресе, мифтері мен эпикалық поэмаларында жақсы көрініс тапқан. Мысалы, саха халқының олонхоларында көктегі құдайлардың жылқыны жерге адамдарды, малдарды жарату үшін, адамдарды тәрбиелеу үшін жібергендігі баяндалады. Якут олонхоларының кейбір бас кейіпкерлері тікелей жылқының баласы болып табылады. Ал кейбір олонхоларда өзінің қайдан шыққанын, кімнен туғанын, ата-анасының немен айналысқанын білмейтін соқа басты жалғыз жас балаға ата-анасының кім екендігін білдіретін, оларды қастықпен өлтірген жауларды айғақтайтын, болашақ қаһарманның өз ар-ұжданын қорғауы, жауларынан кек алуы қажеттігін айтып қайрап, оны ерлікке жігерлендіретін тәрбиелі де – батырдың өз тұлпары.

Е.М.Мелетинскийдің «Происхождение героического эпоса» деген монографиясында Сібірді, Алтайды мекендейтін түркі-моңғол халықтарының архаикалық эпостарындағы бұндай сюжеттер мен сарындардың олармен түп-төркіні, шыққан тегі бір туыстас халықтардың, оның ішінде қазақтардың эпосы дамудың жоғарғы сатысына жету барысында жоғарыда көрсетілгендей мифтік, қиял-ғажайыптық сипатынан арылғаны туралы жазылады.

Талқылау.Дегенмен дамыған классикалық эпос үлгілерінің қатарына жататын қазақ жырларында да көне эпикалық сарындардың жаңғырығы сезілмей қалмайды.

Бұл айтқанымыздың дұрыстығына жыр қаһарманының ғайыптан пайда болуы дәлел болады. Мысалы: ертегілік сюжетке құрылған қазақ батырлық жырларының бірінде бас қаһарман мен кейіпкер бір күні дүниеге келеді. Бұл біздің жырлар үшін тосын жайт болса, Сібір халықтары фольклорына тән типологиялық ерекшелік. Сөз болған ертегілік жыр Қытай Халық Республикасын мекендейтін қазақтар арасынан жазылып алынды. «Жыршының бұл мотивті пайдалануына

Алтайдағы түркі-монғол халықтарының эпосымен таныстық себепші болмады ма екен?» - деген ойға жетелейді.

Бірақ тұлпарлар бейнесін жасауда әлем халықтарына ортақ сарындарды пайдалану өзге халықтардың эпикалық репертуарынан бейхабар жыршылар аузынан жазып алынған туындыларда да молынан ұшырасады.

Қазақ эпосының көптеген үлгілерінде де батырдың тұлпарының тек иесі үшін ғана жаралғаны айқын аңғарылады. Мысалы: «Еңсегей бойлы Ер Есім» жырында баласыздықтың зарын тартқан қарт кісілер әулие-әнбиеден бал сұраған сапарына жеті жыл бойы құлындамай жүрген биені мініп аттанады.

Ұзақ сапар барысында ешқандай нышан байқалмаған соң, жақсылықтан күдер үзген қос мұңлық Бұқардағы Бахауадиннің басына түнеген соң, Қарадарияны жағалап елдеріне қайтып келе жатқанда, Қарадарияның қақ жарылып, өзеннен кеудесі жылқы, басы адам кейпіндегі бір мақұлықтың бұлардың биесімен шағылысып, қайтадан суға түсіп кеткенінің куәсі болады. Кейіннен Қашқарға барған кәрілерге ондағы Аппақ қожа әулие құдайдың оларға бір ұл мен бір қыз және болашақ қаһарман мінетін тұлпарды беретінін айтады.

Көптеген батырлардың тұлпарлары су айғыры мен кәдімгі биенің арасынан шығатыны – қазақ жырларында жиі кездесетін сарын. Мысалы, «Қобыланды батыр» жырының Мұрын жырау жырлаған және қарақалпақ халқының арасында айтылатын нұсқаларында Тайбурыл торы биеге су айғырдың шабуы нәтижесінде өмірге келді. Ал Нәрік батыр бірде бір боз айғырдың судан шығып, үйірге қосылғанын көреді. Сол шұбар кейінен оның ұлы Шораның сенімді серігіне айналады.

Жылқының «Еңсегей бойлы Ер Есім» жырындағыдай жартылай адам, жартылай жануар сипатында бейнеленуі әлем халықтары фольклорына кең тарағанын байқау үшін Мұхаммед пайғамбардың Пырағының, грек мифологиясындағы кентаврлардың образдарын көзге елестету жеткілікті. Осы тұста көп өмірі ат үстінде, жорықтарда өткен ежелгі көшпенділерді отырықшы халық өкілдері мінген аттарымен біртұтас, одан ешқашан ажырамайтын жан иесі деп түсінгені де еске түседі. Басы адам, кеудесі жылқы керемет мақұлықтың бейнесі жасалуына осы көрініс себепші болмады ма екен?

Аттың екі дүниенің арасын байланыстырушылық қызметі «Ер Төстік» ертегісіндегі Шалқұйрықтың әрекеттерінен байқалады. Қуып келе жатқан жалмауыз кемпір лақтырған тастардың салмағынан ойылған жердің астына иесімен бірге түсіп кеткен, сәттен бастап, Шалқұйрық иесінің ақылшысына айналады, оған тіл бітіп, келешекте болатын істерді көріпкелдікпен болжап айтып, Ер Төстікті алдында не күтіп тұрғанын алдын-ала айтып, әр сәтте батырдың өзін қалай ұстауы керектігі жөнінде кеңес береді. Кейіпкер атына қиын-қыстау сәттерде тіл бітіп, иесіне пайдалы кеңес беруі басқа жырларда да кездеседі.

Қобыландының Тайбурылы, Көрұғлының Ғираты осындай өзгешеліктерімен көзге түседі. Мысалы:

Ғират сөзі: «Аямай сал қамшыңды бір өзіме,
Құлағың сал және айтқан сөзіме
Намаздыгер болған кезде Көрұғлы
Көрсетермін Құбатауды көзіңе»
Тайбурылдың сөзі: «Қиын да болса Қобыланды ер
Қиналармын, қайтейін,
Уағызыңыз солай ма?
Намаздыгер өткінші,
Намазшамға жеткенше,
Қазанның сырлы қаласын
Көрсетпесем көзіңе,
Түсірмесем жүзіңе,
Жан серігің Бурылды

Сол жерде шал құдайға – деп батырдың аты, жан серігі кейде адамша ойлап, қайғырып, сөйлей де біледі.

Кейінгі дәуірдің тарихи жырларының бірі «Бердіғожа батыр» жырындағы Бердіғожаның қара аты да иесімен сөйлесіп, оған ақыл-кеңес беріп, кейде тікелей өзі көмектесіп отырады. Қара атпен Шалқұйрықтың бейнелері өте ұқсас екенін жоққа шығара алмаймыз. Олардың айырмасы – Шалқұйрық Ер Төстікпен адамша сөйлесіп, тілдесе, Бердіғожаға сыбызғы дарып, ол соның күшімен

барлық жануарлардың тілін білетін дарынға ие болып, сыбызғы тарту арқылы атымен де, өзге жануарлармен де тілдеседі.

Тұлпарлардың маңызды қызметтерінің ең бастысы – оның иесін жетемін деген жеріне тез жеткізіп, соғыс, ұрыс үстінде айрықша ұшқырлығы мен асқан күші арқылы батырдың жеңісін қамтамасыз ету.

Тұлпарға қойылатын осынау басты талап Пегас сияқты қанатты аттар бейнесін алып келсе, бұндай образдар Қазақстан территориясын мекендеген халықтарға да таңсық емес екенін сақ қорғандарынан табылған, қазір тәуелсіздік обелискісіне түпнегіз етіліп алынған қанатты аттар бейнелері ұқтырады.

Бізге жеткен қазақ жырларында қанатты аттар кездеспегенімен, 40 күншілік Қазанға Қобыланды батырды бір күнде жеткізген Тайбурыл және сол сияқты тұлпарлар оларды жоқтата қоймайды. Оған барлық қазаққа етене таныс:

«Құбылып Бурыл гуледі

Табаны жерге тимеді

Тау мен тасты өрледі

Төрт аяқты сермеді

Көлденең жатқан көк тасты

Тіктеп тиген тұяғы

Саз балшықтай иледі» - деген жыр жолдары айғақ болады.

Эпостағы ат - батырдың ең жақын және айнымас серігі әрі досы, жанашыр жақыны. Аттың иесіне деген адалдығы – барлық жерлерде ерекше аталып көрсетіледі. Мысалы: Көптеген тұлпарлар өздерінің иесі келгенше бойын жасырып жүреді. Мысалы, «Алпамыс батыр» жырында:

Тақыр жерге тақ тұрды

Сан уақытта Алпамыс

Қарадан шыққан төре еді

Не салсаңыз да көнеді

Шұбар атты абайлап

Ақылменен ойлап біледі

Ұстайын деп жақындап

Қасына таман келеді

Мойынсұнып жануар

Жүгенге басын береді

Сол уақытта шұбар ат

Төрт аяғы тең болат

Дұшпан ұстап алар деп

Өкіммен, құрық салар деп

Жасырып бойын жүр еді

Жүгендеп басын алғанда

Үстіме ер салғанда

Сегіз жасар ат болды.

Осы сияқты оқиға «Қозы Көрпеш-Баян сұлу» жырының нұсқаларында да көрінеді.

Ал Ер Көкше қаза тапқан соң оның тұлпарлары аулақта ешкімнің қолына түспей өмір сүріп, иелерінің ұлы Қосайдың келуін тосады.

«Қарасай-Қази» жырының Мұрат Мөңкеұлы жырлаған нұсқасында Орақтың Қабан Құлақ Қара атты иесінің ұлы Қазифа өзінің жорыққа жарамай қалғанын айтып, өзін сойып, етін Ораққа құдайы етіп тарату екендігі жөнінде ақыл айтады. Демек, ол иесіне қызмет етпеген өмір суреттерінен өлімді артық санаған. Тайбурыл мен Құртқаның арасында ана мен баланың арасындағы қарым-қатынас орнағанын Құртқаның оның қалай мәпелеп күткенін де, Тайбурылдың да Құртқаны «Анамыз ауызға алғанда» деп қастерлейтінінен де сезіледі.

Қорытынды. Батыр басынан кешірген небір қатал сынақтардың барлық ауыртпалығын иесімен тең бөлісе көтерген жортуыл аттарының айрықша зор екендігі – дау туғызбайтыны ақиқат. Соған орай көшпелі елдер, соның ішінде қазақ эпосында тұлпар бейнесі отырықшы халықтар эпосындағымен салыстырғанда әр алуан дараланады. Сондықтан тұлпардың қазақ эпосындағы бейнесінің барлық қырларын бір мақала шеңберінде таныту мүмкін емес. Біз оның кейбір ерекшеліктеріне ғана тоқталдық.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Марғұлан Ә. Ежелгі жыр-аңыздар. - А., 1985- кітап
- 2 Бердібаев Р. Қазақ эпосы. - А., 1982 - кітап
- 3 Нұрмағанбетова Т.О. Қазақ эпосы «Қобыланды».- А., 1988 – кітап
- 4 Көп томдық: Батырлар жыры. – А., 1986 - кітап

References:

1. Marǵūlan Ä. Ejelǵı jyr-añızdar. - A., 1985- kitap
2. Berdibaev R. Qazaq eposu. - A., 1982 - kitap
3. Nūrmaǵanbetova T.O. Qazaq eposu «Qobylandy».- A., 1988 – kitap
4. Kóp tomdyq: Batyrlar jry. – A., 1986 - kitap

МРНТИ 16.21.21

<https://doi.org/10.51889/2020-2.1728-7804.61>

Онгарбаева А.,¹ Каримова Г.²

^{1,2} *Казахский национальный педагогический университет имени Абая,
г. Алматы, Казахстан*

**АБАЙ И СОВРЕМЕННОСТЬ:
СИНЕРГЕТИЧЕСКИЙ ПОДХОД ДУХОВНОГО НАСЛЕДИЯ**

Аннотация

В статье рассматривается синергетический подход духовного наследия на материале произведений великого поэта Абая Кунанбаева, а именно крылатые выражения, которые применяют в своей речи каждый казахстанец. Молодое поколение должно знать свои истоки, каких принципов придерживался наш народ в воспитании подрастающего поколения. Даже сейчас в современное время мы находим в произведениях и в изречениях Абая философский смысл.

Автор акцентирует внимание на то, что творчество Абая обогатило историю народа и, вместе с тем, общечеловеческую культуру новыми ценностями. Эти ценности народ хранил потому, что в них воплощались высшие достижения народного духовного богатства, способствовавшие расцвету его передовой культуры.

Произведения Абая переведены на многие языки, его творчество находит широкий отклик зарубежных писателей, поэтов и литературных критиков. В современном Казахстане в контексте глобализации мира актуально звучит призыв великого Абая учиться у всех народов, сохраняя при этом свое собственное лицо, национальное и человеческое достоинство, умножая число друзей, укрепляя дружбу со всем миром.

Ключевые слова: Синергетика, синергетический подход, духовное наследие, крылатые выражения, духовное возрождение

Онгарбаева А.,¹ Каримова Г.²

^{1,2} *Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
Алматы, Қазақстан*

АБАЙ ЖӘНЕ ҚАЗІРГІ ЗАМАН: РУХАНИ МҰРАНЫҢ СИНЕРГЕТИКАЛЫҚ ТӘСІЛІ

Аннотация

Мақалада Ұлы ақын Абай Құнанбаевтың шығармаларындағы рухани мұраның синергетикалық тәсілі қарастырылады. Жас ұрпақ өз бастауларын, өскелең ұрпақты тәрбиелеуде біздің халқымыз қандай қағидаттарды ұстанғанын білуі тиіс. Тіпті қазіргі уақытта да біз Абай шығармаларынан философиялық мағынаны табамыз.

Автор Абай шығармашылығы халық тарихын байытуына, сонымен қатар жалпыадамзаттық мәдениетті жаңа құндылықтармен байытуына баса назар аударады. Бұл құндылықтарды халық